

УДК 323.1(477)(092)"1940"

DOI: 10.24919/2312-2595.2/44.184677

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, 40, вул. В. Бердичівська, м. Житомир, Україна, індекс 10008 (starodubec@gmail.com)

ORCID: <http://orsid.org/0000-0003-2005-771X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

Бібліографічний опис статті: Стародубець, Г. (2019).

Концептуальні засади становлення нового міжнародного порядку у висвітленні теоретиків української підпільної думки кінця першої половини ХХ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 2/44, 253–271. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184677.*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ У ВИСВІТЛЕННІ ТЕОРЕТИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ДУМКИ КІНЦЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Мета дослідження – на підставі аналізу праць публіцистів українського повстанського підпілля розкрити особливості бачення ними тогочасної міжнародної ситуації та векторів зовнішньої політики національно-визвольного руху в умовах завершення Другої світової війни та післявоєнного облаштування світу. **Методологія дослідження** спирається на поєднання принципів історизму й об'єктивності та загальнонаукових і спеціально-історичних методів наукової праці. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії українського визвольного руху першої половини ХХ ст. проаналізовано праці публіцистів українського повстанського підпілля, присвячені проблемам міжнародної ситуації повоєнного часу. Визначено, що надважливим завданням для керівництва українського визвольного руху було формулювання та чітка артикуляція його завдань і мети, без чого неможливою була б мотивація учасників повстанської боротьби. Його реалізацією займалися низка провідних ідеологів націона-

лістичного руху. Їхній теоретичний спадок складають сотні рукописних та опублікованих публіцистичних творів, переважна більшість з яких чекає свого дослідника. На підставі проведеного дослідження зроблено **висновки**, що провідні ідеологи націоналістичного руху були достатньо добре обізнані із конфігурацією міжнародних відносин 1944–1953 рр. В умовах збройного протистояння радянської влади і повстанського підпілля їхнє завдання полягало, по-перше, у підготовці аналітичних висновків щодо існуючого та прогнозованого розвитку міжнародної ситуації в Європі крізь призму її впливу на українських національно-визвольний рух. По-друге, в озвученні та популяризації його зовнішньополітичних прагнень як серед українського загалу, так і поза межами військово-політичного впливу ОУН. Українські публіцисти досить скептично оцінювали заходи провідних країн світу щодо мирного врегулювання спірних питань післявоєнного облаштування Європи. Очевидність неврегулювання вузлових міжнародних конфліктів давала підстави лідерам повстанського руху сподіватися на розв'язання третьої світової війни, яка могла полегшити тривалу боротьбу українців за створення незалежної держави. Об'єктом постійної критики виступав «московсько-більшовицький імперіалізм» у формі сталінського режиму та нейтрально-потуральна позиція США й Англії стосовно розширення сфери радянського впливу на країни Східної та Південно-Східної Європи. Час показав, що висновок провідних публіцистів про відсутність постійних і надійних союзників українського національно-визвольного руху та, з огляду на це, орієнтація на власні сили, був і залишається абсолютно справедливим і актуальним по сей день.

Ключові слова: національно-визвольний рух; статті; ідеологія; публіцистика; міжнародна політика.

Galyna STARODUBETS

Doctor of Historical Science, Professor, Head of Department of World History, Ivan Franko Zhytomyr State University, 40 Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine, postal code 10008 (starodubec@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

To cite this article: Starodubets, G. (2019). Kontseptualni zasady stanovlennia novoho mizhnarodnogo poriadku u vysvitleni teoretykiv ukrainskoi pidpilnoi dumky kintsia pershoi polovyny XX stolittia [The conceptual foundations of the establishment of a new international order in research of

the theoretics of the Ukrainian underground thought at the end of the first half of XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 253–271. doi: 10.24919/2312-2595.2/44.184677 [in Ukrainian].*

THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE ESTABLISHMENT OF A NEW INTERNATIONAL ORDER IN RESEARCH OF THE THEORETICS OF THE UKRAINIAN UNDERGROUND THOUGHT AT THE END OF THE FIRST HALF OF XX CENTURY

Summary. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the vision of the publicists of Ukrainian liberation movement on contemporary international situation and foreign policy vectors of the national liberation movement in the conditions of the end of World War II and the post-war settlement of the world. The research is based on the analysis of their works. The research methodology is based on a combination of principles of historicism and objectivity with generally scientific and specifically historical methods of scientific work. The scientific novelty is that for the first time in the historiography of the Ukrainian liberation movement of the first half of the XX century the works of publicists of the Ukrainian rebellious underground were analyzed. These works are devoted to problems of the post-war international situation. The author determined that to formulate and accurately articulate the goals and objectives of the liberation movement was an incredibly important task for the leadership of Ukrainian liberation movement. Otherwise, the participants of the rebellious struggle would not be motivated. A number of leading ideologists of the national movement were engaged in its implementation. Their theoretical inheritance includes hundreds of handwritten and published nonfiction works, the vast majority of which await their researcher. Conclusions. Based on the research conducted, it is concluded that the leading ideologists of the national movement were sufficiently aware of the configuration of international relations of 1944–1953. In terms of armed confrontation between the Soviet authorities and the rebellious underground, their task was: first, to prepare analytical conclusions on the current and predicted development of the international situation in Europe through its influence on the Ukrainian national liberation movement; secondly, to voice and popularize its foreign policy aspirations both

within the Ukrainian community and outside the military-political influence of the OUN. Ukrainian publicists were rather skeptical of the actions of the leading countries to resolve the controversial issues of post-war Europe peacefully. Obviously, the key international conflicts were not resolved. It gave rise to the leaders of the liberation movement to hope for the outbreak of the World War III which would facilitate the continuous struggle of Ukrainians for the creation of an independent state. «The Moscow-Bolshevik imperialism» in the form of the Stalinist regime and the neutral and indulging position of the United States and England regarding the expansion of Soviet influence to the countries of Eastern and Southeastern Europe was an object of their constant criticism. Time has shown that the conclusion of the leading publicists about the absence of permanent and reliable allies of the Ukrainian national liberation movement and the focus on their own forces (due to these circumstances) was and still remains absolutely fair and relevant until now.

Keywords: national liberation movement; articles; ideology; journalism; international politics.

Постановка проблеми. Важливою складовою українського національно-визвольного руху кінця першої половини 1940-х рр., окрім збройної боротьби, було теоретико-ідеологічне наповнення його політичного сегменту. Х. Ортега-і-Гасет свого часу сказав, що «нації утворюються і живуть, доки мають програму на завтра» (Ортега-і-Гасет, 1994, с. 145), тобто вони повинні «бачити» ціль свого майбутнього. Важливість цього імперативу посилюється у період соціальних катаклізмів, як-от Друга світова війна для українців. Тому надважливим завданням для керівництва українського визвольного руху було формулювання та чітка артикуляція його завдань і мети, без чого неможливою була б мотивація учасників повстанської боротьби. В організаційній структурі ОУН (б), а згодом – і повстанського підпілля існували спеціальні підрозділи, які займалися питаннями просвітницької та виховної діяльності, створенням і розповсюдженням текстів політико-ідеологічного характеру. Серед усього загалу пропагандистів національного підпілля виділяється когорта чільних лідерів, ідеологів національно-визвольного руху, теоретичний спадок яких складають десятки публіцистичних творів. Однією з важливих тем, яка піднімалася на їхніх сторінках, була проблема становлення нової

конфігурації світового порядку, нової цивілізаційної парадигми розвитку, детермінована наслідками завершення Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публіцистична спадщина українського збройного підпілля другої половини 1940-х рр. досі не стала предметом наукового осмислення широкого кола дослідників. А. Русначенко є одним з перших в українській історіографії науковців, хто зробив спробу комплексного дослідження суспільно-політичних ідей 1940 – поч. 1950-х рр. у монографії «Розумом і серцем». Один із її розділів присвячений аналізу поглядів українських публіцистів у підпіллі на «європейські політичні проблеми, що часто переходили до розряду світових, з огляду, безумовно, на перспективи українського руху» (Русначенко, 1999, с. 67). А. Русначенко (2014) стверджує, що «програмові документи визвольного руху послідовно пов'язували питання боротьби за Українську самостійну соборну державу зі світовими проблемами, розглядаючи їх у глобальному українському вимірі» (с. 256). Особливості міжнародної стратегії ОУН у висвітленні провідних ідеологів організації розглядаються також у монографії О. Стасюк (2006), в окремих публікаціях Г. Стародубець (2018).

Останніми роками спостерігається посилення уваги науковців до вивчення та осмислення теоретичної спадщини чільних діячів націоналістичного руху, зокрема, О. Дяківа («Горнового») (Рибак, 2004), П. Федуна («Полтави») (Романюк, 2009), Я. Старуха (Ханас, 2006). Значному розширенню джерельної бази дослідження сприяє також публікація збірників праць провідних теоретиків української підпільної думки 1940-х рр.

Мета статті – на підставі аналізу праць публіцистів українського повстанського підпілля розкрити особливості бачення ними тогочасної міжнародної ситуації та векторів зовнішньої політики національно-визвольного руху в умовах завершення Другої світової війни та післявоєнного облаштування світу.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи чинники, які визначали політичну конструкцію матриці післявоєнного світового порядку, теоретики української підпільної думки виразно екстраполювали їх на проблему місця і ролі українського національно-визвольного руху в загальноєвропейському контексті. У

кожній зі статей, присвяченій цій темі, виразно прослідковується головна ідея: українці мають природне право і повинні стати повноправними суб'єктами міжнародних відносин. Єдиним способом досягти цієї мети є збройна боротьба проти сталінського режиму за умов союзницької підтримки держав світового співтовариства. Виходячи з реалій міжнародної ситуації другої половини 1940-х рр., націоналісти чудово розуміли й активно пропагували тезу про те, що «надії можна покласти лише на себе самих» (Дума, 1995, с. 383), а «міжнародні констеляції – це лише більш або менш вигідне тло, яке ні в якому разі не звільняє національного активу від обов'язку повсякчасно боротися за здійснення свого ідеалу» (Дума, 1995, с. 383).

Основні напрями міжнародної тактики українського визвольного руху в 1943 р. були викладені М. Прокопом («Садовий В.В.») в окремій статті (Садовий, 1995). Він акцентує увагу на двох найважливіших, системоутворювальних засадах зовнішньої політики оунівського підпілля: 1. Формування потужної загальнонаціональної політичної сили, готової взяти на себе лідерство у боротьбі за українську незалежну державу та подальшу її розбудову; 2. Пошук надійних союзників, які підтримують ідею державної незалежності України, або, принаймні, зацікавленні у зміні існуючої політичної карти світу. Автор наголошує на важливості активізації зовнішньополітичного вектора діяльності ОУН, якщо «поневолений нарід не хоче лишитися осамітненим на міжнародному полі» (Садовий, 1995, с. 102).

Аналізуючи геополітичні цілі воюючих держав і перспективи повоєнного переоблаштування Європи, М. Прокоп заявляє, що українці насправді не мають союзників серед найбільш потужних суб'єктів міжнародної політики. Сподівання на підтримку з боку Англії є, на його думку, марними, оскільки «сьогодні в англійському світі офіційно ще нам місця немає» (Садовий, 1995, с. 105). Тому він пропонує звернути увагу на «поневолені народи заходу і сходу». Об'єднавчою платформою з «країнами заходу» є боротьба проти «німецького імперіалізму», а з «країнами сходу» – проти «більшевицького імперіалізму». Зважаючи на потужний потенціал сталінської агітаційно-пропагандистської машини, завдання українського підпільного руху в найближчій перспективі мало полягати у розгортанні широкої роз'яснюваль-

ної кампанії в країнах Східної Європи, з одного боку, про суть і завдання визвольної боротьби, а з іншого – «про небезпеку, що загрожує їм від большевицької експансії, метою якої є підбій цілого світу» (Садовий, 1995, с. 107). Власне на зламі 1943–1944-х рр. український повстанський рух був на хвилі свого піднесення і його лідерами покладалися сподівання на те, що обидва тоталітарні режими – сталінський і гітлерівський – ослабнуть в результаті взаємопоборювання. Унаслідок цього сформується сприятлива для українців міжнародна ситуація.

Друга половина 1944 – початок 1945-х рр. позначилися жорстоким протистоянням українського антирадянського руху Опору в західних регіонах України та початком «визвольного походу» радянської армії в країні Східної та Південно-Східної Європи. У цей час в українських підпільних виданнях з'являється низка публікацій, присвячених аналізу таких вузлових питань, як: Кримська конференція лютого 1945 р., конференція у Сан-Франциско з приводу створення ООН (червень 1945 р.) та перспективи розгортання третьої світової війни.

Напередодні проведення конференції, в січні 1945 р., в українському підпіллі було опубліковано брошуру «Сталінсько-большевицький імперіалізм в світлі закордонної політики». Робота присвячена аналізу міжнародної політики СРСР, зокрема, в умовах завершення Другої світової війни. Автор статті звертає увагу на ідеологічно-пропагандивне обрамлення зовнішньополітичного курсу сталінського режиму. Він наголошує, що більшовики витягли збанкрутіле гасло Російської імперії про захист братів-слов'ян («слов'янофільство») і, прикриваючись новітніми ідеями демократії та боротьби з фашизмом, розгорнули наступ на держави Східної Європи: Румунію, Болгарію, Польщу, Чехословаччину, Югославію, Угорщину. Загарбницька сутність Радянського Союзу полягає, по-перше, у втручаннях у внутрішньополітичне життя «визволених» країн, по-друге, в їх економічному пограбуванні.

Автор наголошує, що «більшовики на зайнятих теренах [...] викликають і піддержують внутрішній хаос; впливають на зміни уряду, їх склад і політику; втручаються навіть до культурно-освітніх справ; поклали на плечі підбитих народів ще й інші тягарі, а саме: прохарчування і забезпечення засобами зв'язку і транс-

порту окупаційних советських армій» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 28–32). Усе це трактується ним не просто як ознаки радянської присутності в незалежних країнах, а цілеспрямована політика «поступового обмеження самостійності окупованих народів до їх советизації. Країни ці в кінцевому плані більшовиків мають стати советськими республіками і, як такі, увійдуть до складу СРСР в характері колоній сталінсько-большевицької імперії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 32–33). Українські націоналісти не приховують своєї стурбованості тим, що внаслідок падіння гітлерівського режиму Європі загрожує не менш глобальна небезпека – «похід сталінського тоталітарного імперіалізму, який виріс до «небувалих меж своєї могутності. Рівновага в Європі захитана знову в своїх основах» (Мороз, 2012, с. 479).

Власне під таким кутом зору провідними ідеологами ОУН (б) аналізуються причини і наслідки зустрічі лідерів трьох держав Великої трійки на Кримській конференції у лютому 1945 р. Зокрема, серед найважливіших питань, які обговорювалися під час цієї зустрічі, Ярославом Старухом виокремлюються: «гострі непорозуміння між Англією і Америкою з однієї сторони, та Советським Союзом з другої сторони в справі» низки країн Європи та Близького Сходу; проблема «повороту східних робітників з теренів англо-американської окупації» та визначення моделі «майбутньої міжнародної організації» світу (Мороз, 2012, с. 478–479).

Я. Старух акцентує увагу на двох принципових позиціях учасників переговорного процесу, представлених, на його думку, «Атлантийською» та «Кримською» (або ж «Сибірською») картами. «Атлантийська карта – значить самостійні держави й привернення рівноваги сил в Європі, наслідком цього згода і мир» (Мороз, 2012, с. 481). Діаметрально протилежні інтереси, на думку автора статті, відстоює СРСР в особі Й. Сталіна. Головна мета радянської держави – поширення свого впливу на якомога ширше коло держав Східної та Південно-Східної Європи. Застосовуючи метод «троянського коня» (створення «союзної комісії», проведення «вільних виборів», але тільки за участі «антифашистських партій» у Польщі, формування «тимчасового парламенту» з визнаних Б. Тіто депутатів у Югославії, організація «тимчасових урядів» у інших країнах Східної Європи під пильним наг-

лядом представників компетентних радянських органів), більшовицька влада наполегливо розширює орбіту свого впливу.

Варто підкреслити, що публіцисти наголошують на вмілому використанні більшовиками пропагандистських гасел, якими супроводжується так званий «визвольний похід» радянської армії. Фактично загарбання Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії, – пише Дяків «Горновий», – називається «визволенням братів слов'ян» російським народом, встановлення чорної реакції в половині свіжо загарбаної Європи, посилення її в ССРСР також називається «врятуванням Європи», «врятуванням цивілізації», «великою прогресивною ролею» російського народу, на цей раз – в боротьбі проти фашизму» (Мороз, 2011, с. 212).

Результати Кримської конференції різко критуються ідеологами українського повстанського руху. Вони відкрито заявляють, що на цьому етапі геополітичного протистояння демократичного Заходу тоталітарному СРСР перемогу отримав Сталін. Однак вони висловлюють сподівання, що ця «гра в боротьбу імперіалістичних блоків, далеко ще не закінчена ні з одної, ні з другої сторони» (Мороз, 2012, с. 483), тому що «було б наївно думати, що якісь конференції та паперові акти припинять цю боротьбу та встановлять реклямований «тривалий мир»» (Дніпровий, 1995, с. 391). Безпосереднім наслідком укладення цих міждержавних угод, на думку Я. Старуха, стало: 1. Територіальне розширення зони впливу сталінського режиму за рахунок країн Східної та Південно-Східної Європи, зокрема, Болгарії, Польщі, Югославії, Угорщини, Румунії і, навіть, Німеччини; 2. Насадження у цих країнах більшовицької, тоталітарної ідеології радянського зразка. Прогнозуючи хід розвитку міжнародних подій, опоненти Москви в особі Лондона та Вашингтона за жодних обставин не допустять світової політико-економічної гегемонії більшовицької держави. Кримські домовленості вони вважали тактичним ходом, оскільки «союзники, обняли своїми впливами по півсвіту і в половині дороги не здержаться, а змагатимуть до опанування цілого світа. І це у висліді мусить довести до збройного зудару» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 11, арк. 133). Однак такі висновки базувалися радше на очікуваннях українських націоналістів, ніж на обставинах реального часу. Такий сценарій розвитку міжнародних подій був вигідний повстанському підпіллю,

оскільки вселяв повстанцям надію на успішне завершення національно-визвольного руху. Але насправді, у лютому 1945 р. геополітичні прагнення Кремля ґрунтувалися на досить міцному фундаменті. Під тиском обставин союзники змушені були визнати «свою залежність від Сталіна і його моральне право на участь у глобальному розподілі сфер впливу» (Кудряченко, 2016, с. 106).

Очевидно, що навесні 1945 р. лідери українського повстанського руху були сповнені надій, що світова спільнота на чолі зі США та Англією не допустить «советизації» Європи і, як наслідок, – значного посилення міжнародних позицій Радянського Союзу, який, за влучним висловом Д. Маївського, «дуже заповідливо капіталізує на трупі німецької імперії свої успіхи» (Дума, 1995, с. 371). Попри миролюбну риторику урядів цих держав, оунівці акцентували увагу на існуванні всередині як американського, так і англійського політикуму поважної опозиції правлячій партії стосовно способу усунення потенційної загрози розширення сфери впливу сталінського режиму коштом східноєвропейських країн. Оунівці висловлювали переконання, що алгоритм мирного врегулювання питання післявоєнного облаштування карти Європи та світу (в цілому узгоджений учасниками Ялтинської конференції) не буде впроваджений в життя, оскільки, по-перше, «немає найменших слідів, щоб більшовики трактували постанови Кримської конференції як нерушимий фундамент нового світового порядку». З іншого боку, «дуже поважний відлам американської opinio стоїть на становищі непримиримої боротьби з більшовицькою потворою» (Мороз, 2012, с. 484, 489). І, врешті-решт, англійська сторона традиційно вбачала в Російській, а тепер – радянській імперії свого потенційного ворога, який прямо чи опосередковано загрожував її національним інтересам, руйнації її колоніальної системи.

Факт підписання рішень конференції лідери ОУН і УПА трактували як тактичний маневр сторін-підписантів, як можливість отримати короточасний тайм-аут для перегрупування сил, нарощення військових і політичних м'язів. Я. Старух був переконаний, що дискусії, які розгорілися в парламентах обох країн після Ялтинської зустрічі лідерів провідних країн світу, «дають причину сумніватися, чи ця політика компромісів не добігає вже до свого кінця, чи струна вже й так не перетягнена» (Мороз,

2012, с. 491). Розвиток подальших подій показав, що оунівці у своїх сподіваннях-прогнозах глибоко помилялися. «Ні в той час, ні пізніше США і Великобританія не горіли бажанням розпочинати війну з Радянським Союзом» (Епплбом, 2017, с. 49). Українське націоналістичне підпілля й надалі залишалося наодинці зі сталінською імперією.

У другій половині 1940-х рр. предметом активної критики українських публіцистів, окрім радянського режиму, стає політика «советізації», активно впроваджувана в країнах Східної та Південно-Східної Європи під пильним наглядом КДБістів та виплеканих ними національних комуністичних лідерів.

У 1948 р. було опубліковано статтю О. Дяківа-Горнового (під псевдо «Осипенко А.») «Кінець другого етапу большевизації країн Центральної і Південно-Східної Європи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 219), в якій подано високопрофесійний аналітичний висновок щодо поточної політичної ситуації в регіоні. Автор задовго до появи наукових досліджень цієї проблеми запропонував періодизацію процесу радянзації східноєвропейського регіону. Варто зауважити, що вона цілком відповідає періодизації післявоєнної історії Європи, яка лягла в основу значного масиву історіографічного доробку з цієї теми, сформованого від початку 1950-х рр. (Srton-Watson, 1961, р. 81).

Згідно з висновками О. Дяківа-Горнового, перший етап процесу радянзації охоплює 1944–1945 рр., початок якому поклав прихід радянської армії, звільнення території від нацистських окупантів і встановлення натомість нової «збройної окупації. [...] Її особливістю є розбудова компартії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 221). Автор наголошує, що «назовні зберігаються форми незалежності, а всередині компартії виступають в союзи, в коаліції з іншими партіями своїх країн». Мета такої політики – насадження комуністичного диктату, використовуючи м'які, демократичні форми захоплення влади, імітуючи партійний плюралізм. Наступним кроком у напрямі посилення компартійної влади Дяків-Горновий називає «послідовне знищення народно-визвольних сил. Щоб виправдати це злочинне знищення, його прикривають прапором боротьби проти реакції, фашизму, воєнних злочинців і колабораціоністів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 221). Третім кроком цього процесу є вже випробуваний

у Радянському Союзі в 1930-ті рр., метод масової розбудови організаційної мережі компартії.

Другий етап умовно охоплює 1946–1947 рр. «Боротьба проти легальної опозиції є найхарактернішою ознакою большевизації, а повний розгром цієї опозиції означає кінець другому етапу. Вона ведеться двома шляхами – політичного розкладу та насильної ліквідації» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 222). У 1947 р. політична опозиція національних компартій була повністю розгромлена, наслідком чого стала монополізація комуністами політичного простору своїх держав. Зауважимо, що автор трактує цей факт, як вияв «краху цілої політики, а саме концепції мирної ревалідації з компартіями і легальної парламентської опозиції» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 226). 1947 р. О. Дяків-Горновий вважає рубіжним між другим і третім етапами большевизації. Він характеризується абсолютним монопольним правлінням національних компартій, чисткою в їхніх лавах, активним упродовженням в життя сталінського варіанту соціалістичних перетворень і «завершується приєднанням даної країни до СРСР як нової так званої республіки. На третьому етапі компартії займають монопольне становище не тільки фактично, але й формально» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 226). Час показав, що аналітичні прогнози українських публіцистів щодо серйозності викликів і загроз світовому порядку, детермінованих розширенням сфери впливу радянського гравітаційного ядра на східноєвропейській регіон, були правильними.

Уже напередодні завершення Другої світової війни націоналісти неприховано висловлювали сподівання на загострення конфлікту між Радянським Союзом і країнами демократичного блоку та переростання його у повномасштабну війну. Невипадково тема третьої світової війни в цей час активно обговорювалася в середовищі українського політикуму. Навесні 1945 р. такий сценарій розгортання міжнародних подій націоналісти трактували як досить сприятливий для перемоги українського національно-визвольного руху. Однак вони не узалежнювали переможне завершення антирадянського руху Опору від потенційно можливого збройного конфлікту між СРСР та країнами англо-американського блоку, наголошуючи, що «в можливій війні західних альянтів проти СРСР ми заінтересовані остільки, оскільки вона несе ще

один шанс поневолею народам визволитися від всякого імперіалізму» («Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів», 1955, с. 130).

Ідея потенційного розгортання третьої світової війни активно обговорюється наприкінці 1944–1945-х рр. на сторінках українських підпільних публіцистичних видань, оскільки післявоєнне переоблаштування світу не влаштовує країн-переможниць і стає очевидним неминучість конфлікту між двома антагоністичними блоками – капіталістичним та соціалістичним. Оунівські ідеологи не приховували свого зацікавлення у саме такому розвитку подій, «бо ми прагнемо розгрому ССРСР, – пише Я. Горновий. – Так само ми зацікавлені і в третій світовій війні. Але третьою світовою війною ми цілком не розглядаємо як чинника, який сам собою і то неодмінно мав би принести нам визволення, або щоб визволення «подарувала» нам протилежна сторона» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 11, арк. 374). Автор наголошує, що війна призведе до ослаблення СРСР – основного ворога української незалежності і за таких умов українці матимуть більше шансів вибороти свою самостійність. Тому третя світова війна розглядається ним як «допоміжний чинник» успішного завершення визвольної боротьби.

Після 1946 року інтерес до цієї теми помітно вщух, оскільки стало зрозуміло, що провідні гравці міжнародної політики – США, Англія та СРСР – обрали тактику «холодної війни» і більш-менш мирного співіснування поза рамками мілітарного способу розв'язання міждержавних конфліктів.

Новий сплеск її обговорення на сторінках підпільних українських видань спостерігається на початку 1950-х років, що було викликано загостренням військово-політичної ситуації на Кореїському півострові. У травні 1951 р. з'являється стаття П. Федун «Підготовка третьої світової війни і завдання українського народу» (Федун, 2008, с. 545–560). У ній аналізуються причини та передумови загострення міжнародної ситуації. Традиційно детермінантою розпалювання чергової війни автор вважає імперіалістичну сутність політичного режиму СРСР. Він наголошує, що післявоєнний мир є дуже крихким, оскільки побудований «на скрайне несприятливих та реакційних відносинах» (Федун, 2008, с. 548). Його несправедливий характер виявляється не тільки у поділі світу на два антагоністичні блоки, але й в пануванні

всередині обох блоків ієрархічності залежності менших, слабших держав від сильних світових лідерів.

П. Федун артикулює офіційну позицію ОУН в разі розгортання третьої світової війни. Він заявляє, що, «оскільки війна, яка підготовляється, дає українському народові певні надії на визволення з-під московсько-большевицької корми, – український народ не є проти цієї війни, він на неї чекає» (Федун, 2008, с. 552). Оунівці переконані, що її результатом стане розвал Радянського Союзу, оскільки саме у такому сценарії розвитку подій зацікавлені провідні суб'єкти світової політики: США і Великобританія. Вони виступали ситуативними союзниками СРСР в період Другої світової війни, але після 1946 р. ситуація кардинально змінилася. Станом на початок 1950-х рр. «питання про розподіл російсько-большевицької імперії історія об'єктивно ставить на порядок дня» (Федун, 2008, с. 559).

Нейтрально-байдужа позиція демократичного світу щодо тривалого збройного протистояння українського повстанського руху і сталінського режиму стала підставою для низки висновків П. Федауна стосовно міжнародної політики держав «західного блоку». Автор не висловлює ілюзорних сподівань на підтримку українського визвольного руху з боку зовнішніх сил. Радше навпаки, він наголошує на «негативному наставленні американської, а також і англійської політичної думки до ідеї національно-державної незалежності та суверенності всіх народів світу, які до цього прагнуть» (Федун, 2008, с. 554). Очевидним є прагнення американо-англійських сил зберегти територіальну цілісність СРСР. І в роботі П. Федауна, й у працях інших провідних теоретиків націоналістичного руху, зокрема, С. Бандери, знаходимо критику «американських правлячих кіл» за їхню «активну підтримку тих емігрантських груп з території сьогоденного СРСР, в першу чергу російських, які своєю програмою найбільше відповідають сьогоденній американській ідеології» (Федун, 2008, с. 555). Представники організованої російської еміграції в країнах Західної Європи та США на початку 1950-х рр. розгорнули активну діяльність з метою заручитися підтримкою українських політичних сил на платформі створення спільної політичної антибільшовицької коаліції. Однак в основі їхньої ідейної позиції лежала теза про те, що «Україна й інші народи мали б переставити свої

визвольні змагання тільки на протилежну, протикомуністичну боротьбу і провадити її в аспекті неподільності російської імперії з пристосуванням до московських бажань» (Бандера, 1998, с. 268). Їхня концепція знайшла підтримку в середовищі певних громадсько-політичних організацій США, які, своєю чергою, різним способом прагнули схилити до такої коаліції українців.

П. Федун визначає характер потенційно можливої світової війни як «противизвольний зі сторони англо-американського блоку», оскільки його члени не підтримують ідеї державної самостійності «поневолених» народів. За такого сценарію розвитку подій він вкотре наголошує на необхідності орієнтації українців у національно-визвольній боротьбі винятково на власні сили. Головними архітекторами нового світопорядку виступали провідні країни світу. Зміна держав-лідерів, хоча і внесла корективи до структури міжнародної системи, проте сутність взаємостосунків між ними залишалася незмінною.

Висновки. Таким чином, тема формування нової матриці міжнародних стосунків, детермінованих результатами Другої світової війни, займала помітне місце в теоретичній спадщині провідних ідеологів українського національно-визвольного руху. Українські публіцисти досить скептично оцінювали заходи провідних країн світу щодо мирного врегулювання спірних питань післявоєнного облаштування Європи. Їхні публікації наскрізь пронизані думкою, суть якої досить точно передає теза Р. Арона, висловлена трохи пізніше у часі: «Ми виходимо зі світу, де панує мир завдяки законові, й повертаємося до реального світу, де війна відсутня радше завдяки страхові ніж спільній волі, й де розгортаються таємні ігри підривної діяльності» (Арон, 2000, с. 526). Формування біполярної структури світу і загострення суперечностей між «капіталістичним» та «соціалістичним» блоками, особливо наприкінці 1940-х рр., давала підстави лідерам повстанського руху висловлювати припущення про можливість розв'язання третьої світової війни. Такий розвиток подій міг стати сприятливим тлом для перемоги українського національно-визвольного руху.

Об'єктом постійної критики українських публіцистів виступав «московсько-більшовицький імперіалізм» у формі сталінського режиму та нейтрально-потуральна позиція США і Англії стосовно розширення сфери радянського впливу на країни Східної та

Південно-Східної Європи. Час показав, що висновок оунівських публіцистів про відсутність постійних і надійних союзників українського національно-визвольного руху та, з огляду на це, орієнтація на власні сили як єдино правильна стратегія боротьби, був і залишається абсолютно справедливим і актуальним по сей день.

Джерела та література

- Арон, Р.** (2000). *Мир і війна між націями*. Київ: Юніверс.
- Бандера, С.** (1998). З москалями нема спільної мови. *Перспективи української революції: Репринтне вид.* (с. 267–271). Дрогобич.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби Безпеки України.
Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі. (1955). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955.: збірка документів* (с. 121–142). Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів.
- Дніпровий, К.** (1995). Шляхи й перспективи. В Ю. Маївський & Є. Штендер (Ред.), *Літопис Української повстанської армії. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 383–392. Торонто, Львів.
- Дума, П.** (1995). Большевицька демократизація Європи. В Ю. Маївський & Є. Штендер (Ред.), *Літопис Української повстанської армії. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 371–383. Торонто, Львів.
- Епплблм, Е.** (2017). *Залізна завіса: Приборкання Східної Європи 1944–1956.* (І. Гарнік, Пер.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Мороз, В.** (Упоряд.). (2011). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 17: Осип Дяків «Горновий»: документи і матеріали*. Київ–Торонто.
- Мороз, В.** (Упоряд.). (2012). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 21: Ярослав Старух: документи і матеріали*. Київ, Торонто.
- Кудряченко, А.** (2016). Ялтинська конференція держав «великої трійки» 1945 р. і вихід України на міжнародну арену. *Проблеми всесвітньої історії*, 2, 97–121.
- Ортега-і-Гасет, Х.** (1994). *Вибрані твори*. Київ: Основи.
- Рибак, А.** (2004). О. Дяків – теоретик та публіцист національно-визвольного руху 1940-их років. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*, 4, 304–314.
- Романюк, М.** (2009). *Петро Федун-«Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА*. Торонто.
- Русначенко, А.** (2014). Ідеологічні дискусії в кінці 1940-х – на початку 1950-х років у середовищі українського визвольного руху та їхні

- результати. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 255–269. Львів.
- Русначенко, А.** (1999). *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років*. Київ.
- Садовий, В.** (1995). До основ нашої міжнародної тактики. В Ю. Маївський & Є. Штендер (Ред.), *Літопис Української повстанської армії. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу*, 24, 100–107. Торонто, Львів.
- Стародубець, Г.** (2018). Міжнародна політика періоду завершення Другої світової війни в оцінці ідеологів українського повстанського руху. «Емінак»: *науковий щоквартальник*, 1 (21), 2, 50–56.
- Стасюк, О.** (2006). *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.)*. Львів.
- Федун, П.** (2008). *Концепція Самостійної України. Т. 1: Твори*. М.В. Романюк (Упоряд. і Ред.). Львів.
- Ханас, М.** (2006). Ярослав Старух – подвижник нації. *Збірник праць ТО НТШ. Т. 2: Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ столітті* (с. 355–371). Тернопіль.
- Srton-Watson, H.** (1961). *The New Imperialism*. London.

Referenses

- Aron, R.** (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy [The crushing of Eastern Europe 1944–1956]*. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Bandera, S.** (1998). Z moskaliamy nema spilnoi movy [There is no common ground with Muscovites]. *Perspektyvy ukrainskoi revoliutsii: Reprintne vydannia – Perspectives of the Ukrainian Revolution: A reprint view* (pp. 267–271). Drohobych [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Deklaratsiia Provodu Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv pislia zakinchenia Druhoi svitovoi viiny v Yevropi [Declaration on the Leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists after World War II in Europe]. (1955). *OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r.: zbirka dokumentiv – OUN in the Light of Resolutions of General Assemblies, Conferences and Other documents from the Struggle 1929–1955* (pp. 121–142). Vydannia Zakordonnykh Chastyn Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv [in Ukrainian].
- Dniprovyyi, K.** (1995). Shliakhy u perspektyvy [Ways and perspectives]. In Yu. Maivskyi & Ye. Shtender (Eds.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk*

- pidpilnoho zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal, 24, 383–392. Toronto, Lviv [in Ukrainian].*
- Duma, P.** (1995). Bolshevytska demokratyzatsiia Yevropy [The Bolshevik democratization of Europe]. In Yu. Maivskyi & Ye. Shtender (Eds.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnoho zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal, 24, 371–383. Toronto, Lviv [in Ukrainian].*
- Epplbom, E.** (2017). *Zalizna zavisia: Pryborkannia Skhidnoi Yevropy 1944–1956 [Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe 1944–1956].* (I. Harnik, Trans.). Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (Comp.). (2011). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 17: Osyp Diakiv-«Hornovyi»: dokumenty i materialy [Litopys UPA. New series. Vol. 17: Osyp Diakiv-«Hornovyi»: Documents and Materials].* Kyiv–Toronto [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (Comp.). (2012). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 21: Yaroslav Starukh: dokumenty i materialy [Litopys UPA. New series. Vol. 21. Yaroslav Starukh: Documents and Materials].* Kyiv, Toronto [in Ukrainian].
- Kudriachenko, A.** (2016). Yaltynska konferentsiia derzhav «velykoi triiky» 1945 r. i vykhid Ukrainy na mizhnarodnu arenu [The Yalta Conference of the Big Three States in 1945 and Ukraine's entry into the international arena]. *Problemy vsesvitnoi istorii – Problems of World History, 2, 97–121 [in Ukrainian].*
- Orteha-i-Haset, Kh.** (1994). *Vybrani tvory [Selected works].* Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Rybak, A.** (2004). O. Diakiv – teoretyk ta publitsyst natsionalno-vyzvolnoho rukhu 1940-ykh rokiv [O. Dyakov is a theoretician and publicist for the national liberation movement of the 1940s]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky – Scientific Notes of the National University «Ostrog Academy». Historical sciences, 4, 304–314 [in Ukrainian].*
- Romaniuk, M.** (2009). *Petro Fedun-«Poltava» – providnyi ideoloh OUN ta UPA [Petro Fedun-«Poltava» – the leading ideologist of the OUN and UPA].* Toronto [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2014). Ideolohichni dyskusii v kintsi 1940-kh – na pochatku 1950-kh rokiv u seredovyskhi ukrainskoho vyzvolnoho rukhu ta yikhni rezultaty [Ideological discussions in the late 1940s – early 1950s in the environment of the Ukrainian liberation movement and their

- results]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 24, 255–269. Lviv [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (1999). *Rozumom i sertsem. Ukrainska suspilno-politychna dumka 1940–1980-kh rokiv [By Mind and by Heart. Ukrainian Social and Political Thought of the 1940s–1980s]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Sadovyi, V.** (1995). Do osnov nashoi mizhnarodnoi taktyky [To the basics of our international tactics]. In Yu. Maivskiyi & Ye. Shtender (Eds.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii. Ideia i chyn: orhan Provodu OUN, 1942–1946: peredruk pidpilnogo zhurnalu – Litopys UPA. Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946: Reprint of the Underground Journal*, 24, 100–107. Toronto, Lviv [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2018). Mizhnarodna polityka periodu zavershennia Druhoi svitovoi viiny v otsyntsi ideolohiv ukrainskoho povstanskoho rukhu [International policy of the period of the Second World War completion in evaluation of the ideologists of the Ukrainian insurgent movement]. «*Eminak*»: naukovyi shchokvartalnyk – *Eminac: Quarterly*, 1 (21), 2, 50–56 [in Ukrainian].
- Stasiuk, O.** (2006). *Vydavnycho-propahandyvna diialnist OUN (1941–1953 rr.) [OUN Publishing Activity (1941–1953)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Fedun, P.** (2008). *Kontseptsiiia Samostiinoi Ukrainy. T. 1: Tvory [The concept of Independent Ukraine. Vol. 1: Writings]*. M. Romaniuk (Ed.). Lviv [in Ukrainian].
- Khanas, M.** (2006). Yaroslav Starukh – podvyzhnyk natsii [Jaroslav Starukh is the ascetic of the nation]. *Zbirnyk prats Ternopilskoho oseredku Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. T. 2: Natsionalno-vyzvolni zmahannia ukrainskoho narodu u XX stolitti – Collection of works of the Ternopil Branch of Shevchenko Scientific Society. Vol. 2: National liberation competitions of the Ukrainian people in the XX century* (pp. 355–371). Ternopil [in Ukrainian].
- Srton-Watson, H.** (1961). *The New Imperialism*. London.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2019